

MITE I LLEGENDA: MIRADES INTERDISCIPLINÀRIES

Montserrat Palau
Universitat Rovira I Virgili

Els mites i les llegendes, des de la seva definició —complexa i de gran abast— fins a la seva pervivència o utilització literària en totes les seves expressions i gèneres han estat, des de fa uns anys, un dels objectes d'estudi del Grup de Recerca consolidat Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), així com del projecte de recerca «Literatura popular catalana: gèneres, conceptes i definicions» (PGC2018-093993-B-I00), en què hi participa professorat del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, i també de diverses activitats de la Càtedra Josep Anton Baixeras de Patrimoni Literari Català. Són nombrosos els actes, jornades d'estudis, congressos o publicacions que s'han dut a terme, tant en l'àmbit individual dels participants del grup com de forma col·lectiva. En aquest sentit, cal esmentar sobretot els llibres *La llegenda*, coordinat per Magí Sunyer i Emili Samper (Edition Reichenberger, 2019), i *Llegenda i mite*, coordinat per Magí Sunyer i Joan Ramon Veny (Edition Reichenberger, 2021). En aquestes publicacions i d'altres s'han dut a terme estudis des de diferents òptiques de la teoria, crítica i història literàries, de la tradició oral i popular i del folklore, del pensament i assaig humanístic. També apleguen treballs monogràfics servint-se de mites i llegendes clàssics, des dels primers relats i obres que els van creant i fonamentant fins a versions i relectures —o transgressions— actuals, i, encara, des de diverses escoles teòriques com la teoria i la història literàries, la mitocrítica, l'estructuralisme, la psicoanàlisi, els estudis culturals o els estudis de gènere. Des de la Càtedra Josep Anton Baixeras de Patrimoni Literari Català, per anar completant aquestes visions i aproximacions, el propòsit era tractar el tema de mites i llegendes des de disciplines diverses.

D'aquí la voluntat d'organitzar la Jornada de la Càtedra Baixeras, celebrada l'octubre de 2021, amb l'objectiu d'obtenir una mirada interdisciplinària i plantejar el tema de mite i llegenda des de la filologia, la història,

la filosofia i el còmic —i, per extensió, la novel·la gràfica i les versions o creacions audiovisuals. Unes visions que obren noves portes des d'altres àmbits de les Humanitats i les Ciències Socials.

El dia 13 d'octubre de 2021, a l'Aula Magna de la Universitat Rovira i Virgili, tot i que amb mesures i certes restriccions per la situació de pandèmia, es va dur a terme la vuitena Jornada de la Càtedra Josep Anton Baixeras de Patrimoni Literari Català amb el títol «Mirades interdisciplinàries sobre la llegenda i el mite». Després de la inauguració de la jornada a càrrec de Iolanda Tortajada, degana de la Facultat de Lletres; Magí Sunyer, llavors director del Departament de Filologia Catalana, i Montserrat Palau, com a directora de la Càtedra, es van llegir quatre ponències dedicades als mites i les llegendes des de les perspectives de la memòria històrica, la filosofia, el feminisme i el còmic. Maria Ramon Cubells va impartir la conferència «Ulisses i les sirenes o de la dialèctica entre mite i raó»; Montserrat Duch va parlar de «Mitologia i simbologia en l'espai públic en la guerra de 1936-1939»; Emili Samper va pronunciar la seva ponència sobre «Mites i vinyetes: un viatge al món del còmic», i Joana Zaragoza hi va afegir el punt de vista de gènere amb l'aportació «Empoderades subjugades». Tot seguit, Carme Oriol va presentar el darrer *Quadern de la Càtedra Baixeras*, dedicat a Palmira Jaquetti, motiu conductor de la setena jornada, del qual és coordinadora juntament amb Sívila Veà, i que recull articles de Neus Real, Montserrat Palau, Esther Navarro, Salvador Rebés, Josefina Roma i Joan de la Creu Godoy. També, en el marc de la jornada, va tenir lloc el lliurament del certificat de la sisena convocatòria de la Beca Josep Anton Baixeras Sastre-Fundació Mútua Catalana a estudiants de Doctorat, concedida a Anna Domingo Palau com a ajut per elaborar la seva tesi. La jornada es va cloure amb l'espectacle *El romanç de les històries naturals*, de Carles Belda, inspirat en la novel·la de Joan Perucho.

A partir de les ponències dictades en la jornada, s'han elaborat els textos d'aquest volum. Aquest llibre reuneix quatre articles ben diferents sobre el mite i la llegenda: Maria Ramon Cubells Bartolomé des de l'anàlisi filosòfica, Montserrat Duch Plana des de la història contemporània, Emili Samper Prunera focalitzant-ho en el còmic i Joana Zaragoza Gras des dels estudis de gènere, sobre mites clàssics femenins i transgressors.

Ens referim als mites des de diferents accepcions, tot i que, bàsicament ho associem, per una banda, als personatges mítics, des del període clàssic, passant per d'altres històrics o inventats, que han deixat petjada en l'imaginari i que, fins i tot, han esdevingut protagonistes de relats d'altri,

persones que s'han convertit en un prototip. I, per una altra banda, ho associem a les narracions d'esdeveniments antics que són acceptats com a veritat i configuren valors i discursos, que marquen, en definitiva, l'ordre social. Els mites desenvolupen formes de pensar, condueixen el pensament i expliquen doctrines, creences i discursos ideològics. Tal com assenyala Joana Zaragoza en el seu article, «el mite, amb els seus elements simbòlics, es converteix en un dels elements més importants per a l'educació de la societat al servei d'un grup i s'adapta a les necessitats de cada moment». O, com escriu Emili Samper també en aquest volum, «en el món actual, el mite ha perdut el component sagrat i vertader que tenia associat com a narració, però no ha desaparegut del tot ja que és consubstancial a la naturalesa humana».

La nostra base cultural occidental prové de la mitologia clàssica, hel·lènica i romana, i de la mitologia-religió judeocristiana. En totes les èpoques s'han creat o (re)versionat mites, ja que sempre cal bastir un ordre basat en el poder —per qui l'exerceix i l'executa—, considerant-los, segons les èpoques, només belles ficcions literàries que esdevenien llegendes o atorçant-los validesa des del coneixement històric. Així, per exemple, durant l'Humanisme i el Renaixement es va establir una interpretació dels mites com a testimonis i productes d'un temps i en la seva funció per determinar i desenvolupar l'imaginari col·lectiu. Fou en la Il·lustració que la raó es va voler imposar al mite i la natura, objectivant-los per tal de dominar-los; tot i això, la història i la realitat posteriors, plenes de destrucció i cataclismes, han refutat aquestes teories. La utilització i la (re)creació de mites i llegendes des de noves perspectives, teòriques i de ficció, suports i nous llenguatges narratius demostren la seva pervivència durant segles i generacions, com a motiu de debat per explicar-ne la seva simbologia i objectiu i/o com a punt de partida per a noves interpretacions o visions.

Maria Ramon Cubells Bartolomé, en el seu article «Odisseu i les sirenes o de la dialèctica entre mite i raó», just es refereix a aquest debat entre mite-natura i raó-cultura que l'Escola de Frankfurt, des de la filosofia tràgica de la història, va plantejar sobre la Il·lustració. A partir sobretot de les teories desenvolupades per Theodor Wissengrund Adorno, un dels màxims representants de l'Escola de Frankfurt, creada el 1923 —un important corrent crític de pensament filosòfic i social de caire marxista heterodox—, exposa aquest debat cíclic amb la seva reflexió al segle XXI sobre interpretacions filosòfiques del segle XX que, al mateix temps, s'interpel·laven sobre la mateixa qüestió al segle XVIII. Cubells analitza el llibre que

Theodor W. Adorno va publicar amb Max Horkheimer, *Dialèctica de la il·lustració* (1947), i, en concret, el capítol que se cita en el títol. Cubells explica com aquests filòsofs del segle xx, just després de la Segona Guerra Mundial, conclouen que el terror i la civilització són inseparables i que «el mite és el primer pas de l'enfrontament irreconciliable de naturalesa i racionalitat». Per a Adorno, segons Cubells, Odisseu, que tracta d'escapar del laberíntic món mític, ja representa un món il·lustrat i, alhora, el seu viatge és el viatge del mite a la il·lustració.

Els mites són relats fabulosos per explicar doctrines i valors, no deixen de ser discursos de relats fundacionals o de creences. I, evidentment, com hem assenyalat és molt important el component ideològic. I això es fa visible també en la realitat social, sobretot després de derrotes o victòries. Montserrat Duch Plana, en el text «Fer la revolució i guanyar la guerra: llocs de memòria a Catalunya (1936-1938)», fa un repàs als canvis en els noms de carrers, municipis i llocs de memòria durant la II República i, concretament, durant els dos primers anys de guerra. Per a Duch, toponímia i nomenclàtor són altament representatius de «la relació memòria-història, tradició inventada, commemoració, deute i deure de memòria que, en la batalla pel present, imposa o recorre a noms». L'article constata com canvia la ideologia; com, per exemple, en aquest període que analitza, es tendeix a substituir la toponímia sacra per la terrenal, amb nous mites antifeixistes que marquen també una ocupació per part d'unes classes socials d'uns espais dels quals havien estat excloses. Reis, nobles, burgesos i santoral foren substituïts per herois, símbols i sants-màrtirs laics de la revolució en una mostra de com també la toponímia crea mitologia, identitat col·lectiva i imaginari social.

Emili Samper Prunera, a «Mites i vinyetes: un viatge al món del còmic», exposa com els superherois dels còmics compleixen en l'actualitat moltes de les funcions dels déus i mites antics, però no com a projecció col·lectiva, sinó com a model identitari ideal. A partir del mite com a personatge o com a relat gràfic i de la classificació en tres tipus, analitza les figures dels superherois apol·linis o herois-víctima —Superman, Wonder Woman, Spiderman o el Doctor Strange—; els dionisiacs o herois-venjadors —Batman, Green Arrow o Iron Man—; i els prometeics o antiherois —Hulk o Elektra. Samper dedica una especial atenció als exemples que recreen Thor i Hèrcules, així com a tot d'altres personatges dels còmics que són hereus directes de déus o mites o bé adopten valors i característiques que ja trobem a la mitologia clàssica. A partir d'aquí, també són nombrosos els

exemples que aporta per demostrar diferents versions i interaccions entre diverses mitologies i personatges de ficció propis del còmic, des dels déus dels somnis o dels inferns fins a la matèria de Bretanya i la cort artúrica de Camelot o Superlópez i la caixa de Pandora. Samper demostra com els mites i herois antics reapareixen i es reinventen en formats i narratologies contemporànies, en aquest cas les històries gràfiques.

Joana Zaragoza Gras tanca el volum amb l'article «Empoderades subjugades», en què, servint-se de diverses dones de la mitologia clàssica, mostra quina és la funció del mite en les societats patriarcals. Un ordre patriarcal que no deixa espai exterior a les figures femenines, sinó que, fins i tot dones empoderades com les amazones o les sirenes, han de ser subjugades, de forma violenta o més subtil, pel poder masculí que, a més, en treu beneficis. A partir de la tercera generació de divinitats, en la mitologia grega, amb Zeus al capdavant d'un sistema que segueix el de la família i la polis, les dones poderoses, a diferència de les anteriors —com Metis, Temis o Hera—, mitjançant matrimonis, unions sexuals i raptos queden subjugades al poder i ordre masculí. Zaragoza també es refereix a diversos canvis que propicia aquesta evolució i les característiques que acompleixen, com la virginitat d'Artemis o Atenea. Així, Atenea, verge i filla del pare, pot actuar en l'àmbit masculí i esdevenir la deessa justament de la guerra. I, en canvi, les perverses amazones o les pèrfides sirenes, situades lluny de la polis, han de ser derrotades en la guerra. Dones de la mitologia que esdevindran l'estereotip de la *femme fatale*, subversives i perilloses. Dones que són la representació de la natura i que, com afirma Joana Zaragoza, han de ser vençudes per la raó dels herois. I aquí tornem, com el peix que es mossega la cua, a Odisseu que venç les sirenes i al primer article de Maria Ramon Cubells.

Mites i llegendes s'han transmès durant segles i generacions, ens han servit per crear relats que ens emocionen però que, també, tenen com a fonament les ideologies i les creences, la imposició d'ideologia en el nostre imaginari i dels valors de l'ordre social i cultural. I per aconseguir-ho se serveixen de diferents instruments, disciplines, òptiques, discursos, creacions o versions. Aquest volum mostra, doncs, aquesta diversitat amb l'anàlisi dels mites des de la filosofia, la seva importància en la memòria històrica, la seva reinvençió i actualitat a través del còmic i la creació d'un ordre patriarcal i binari desconstruït mitjançant els estudis de gènere. Els mites i llegendes continuen vigents, tant els antics com els que hem anat generant amb noves fabulacions, tant els que descriuen herois i com-

Magí Sunyer (coord.)

portaments com els que marquen creences i ideologies, tant els que hem heretat dels textos o l'oralitat antics com els que han sorgit des de nous suports narratius i audiovisuals. Aquest llibre, *Mites i llegendes: mirades interdisciplinàries*, contribueix, doncs, a ampliar i obrir nous camps d'estudi i d'anàlisi.